

דיני תשעה באב שחל בשבת

ערב שבת חזון

המנהג בארץ ישראל ע"פ הגר"א ללבוש לכבוד שבת כל בגדי השבת וגם בגדים מכובסים, ואפילו השנה שחל בתשעה באב¹. ויש נוהגים לשנות משאר שבתות בבגד א' של חול². ויכול ללבוש בגדי השבת מחצות היום³. ואולם בבגדים חדשים אין להקל⁴.

כמו"כ מותר להחליף מפות שולחן ומגבות לכבוד שבת, אבל להחליף סדינים ומצעים נהגו לאסור⁵. בגדי לילה המכובסים נראה דלפי הגר"א יש להקל גם בזה לכבוד שבת⁶. הרמ"א⁷ כתב שאף שבכל שבת חזון מחליפים את הפרוכת לפרוכת של שבת, השנה שחל בתשעה באב אין מחליפים. וראה בהערה למנהגינו ע"פ הגר"א⁸.

מי שאין לו גרביים או שאר בגדי זיעה מכובסים לשבת יש להקל לכבס לכבוד שבת חזון⁹, ובאופן זה שאין לו בגד אחר מכובס מותר ג"כ ללבוש חדשים¹⁰ אך דוקא בבגדים כאלו שאינם חשובין כ"כ, אבל בגד חשוב חדש אין ללבוש בכל גווניו.

וכשרוחץ לכבוד שבת ראוי ונכון להשתמש במגבת משומשת קצת, ולא יקח מכובס או חדש¹¹.

אופן הרחיצה בע"ש

כתבו הרמ"א¹² ושאר פוסקים דגם בע"ש חזון אסור לרחוץ כי אם פניו ידיו ורגליו בצונן, ואולם מי שרגיל לרחוץ בחמין בכל ערב שבת יש להקל לרחוץ פניו ידיו ורגליו ב"חמין"¹³, וכן יש להקל בחפיפת הראש בחמין למי שרגיל בכך¹⁴, אבל אסור לרחוץ כל גופו אפילו בצונן אע"פ שרגיל לרחוץ כל גופו בחמין בכל ע"ש¹⁵. ובמקומות שמזיעים הרבה רבים

נוהגים להקל בע"ש לרחוץ כל גופו בצונן או בפורשים הנוטים לקר, וכשיש צורך להסיר הזיעה יש מקום להקל אף עם סבון¹⁶.

וכתב המ"ב (ס"ק צ"ו) דגם בכה"ג שהקילו לרחוץ פניו יו"ר ולחפוף ראשו בחמין, אפ"ה צריך לרחוץ בלי סבון¹⁷. והחזו"א הקיל בזה עם סבון¹⁸.

וטבילה במקוה לכבוד שבת, הנוהג לטבול בכל ע"ש ואינו מבטלה לפעמים מפני טרדת עסקיו או מפני הצנה [פרט לאונס] מותר לו לטבול בע"ש¹⁹, אך דוקא בצונן, דאילו דחמין ע"כ נחשב לרחיצה של תענוג²⁰. אמנם כשחל ר"ח בע"ש אז התירו בשבת הראשונה שלפני שבת חזון לרחוץ כל גופו אפי' בחמין למי שרגיל בכך²¹.

השנה שחל תשעה באב בשבת, וערב שבת הוא ח' אב, ראוי לכתחילה להקדים את הרחיצה והטבילה במקוה קודם חצות.

שבת חזון

לכה דודי יש לשיר כרגיל, אבל אין לשורר בניגון של קינות אלי ציון, דהוי אבלות בפרהסיא. שלום זכר או קידוש עושין לכבודם כרגיל ולענין קידושא רבה ללידת הבת ע"י בהערה²². וכן יש לשיר זמירות שבת כרגיל.

אבלות בצנעה

דעת השו"ע שאין לנהוג כלל אבלות בשבת זו. וכן הסכים עימו הגר"א²³. אך דעת הרמ"א להחמיר לנהוג אבלות בצנעה, ולכן לנוהגים כרמ"א איסור בת"ה, וכן אסור לרחוץ בחמין בשבת. ובל"ט יש להקל, גם טבילה וגם מצוה²⁴.

כתב הרמ"א²⁵ אין לטייל בערב תשעה באב, וגם כשחל בשבת נוהג דין זה²⁶.

ג"כ כע"ז. ודע דאפילו בשבת חזון עצמו לא מצינו שיהא היתר לרחוץ כל גופו, וביאר הגר"ק שליט"א הטעם דהוי כדן אבלות שבצינעא שנוהג אפי' בשבת.

¹⁶ ע"פ שו"ת מהר"ל והובא מטה משה. וחזי לאיצטרופי באופן שמזיע הרבה. ועי' בספר אמת ליעקב מהגר"י קמנעצקי זצ"ל דעדיף להקל בצונן עם סבון מלהקל בחמין.

¹⁷ וכן כ' המ"א סקמ"א והלבוש וכ"כ בח"א ובקיצושו"ע דה"ח וערוה"ש. ¹⁸ כ"כ הגר"ח"ק במכתבו בקרא עלי מועד פ"ג הערה י"ט, ואולי הטעם דבמקומות שמזיעין אינו מתנקה בלא"ה ובפרט בחפיפת הראש. אבל לא הקיל לענין שאר הגוף שבלא"ה אסור ברחיצה ע"ש.

¹⁹ מ"ב סקצ"ה.

²⁰ שעה"צ צ"ח.

²¹ מ"ב סקפ"ט.

²² במקומות שהרגילות לא להקפיד לעשות בסמוך ללידה יש לדחות הקידוש לאחר תשעה באב, ובאופן שיש צורך מסוים לעשות בתשעת הימים, ראוי שלא לעשות הקידוש בפרסום גדול, והיינו שלא יתלה מודעות במקומות אחרים, רק יעשו בשביל המתפללים עמו, כן הורה מרן הגר"ק שליט"א.

²³ סי' תקנד סעי' יט, ובביאור הגר"א שם, ובמ"ב סק"מ.

²⁴ רמ"א ומ"ב שם.

²⁵ סוף סי' תקנ"ג.

²⁶ שע"ת שם בשם ברכ"י.

¹ עי' מ"ב תקנ"א סק"ו.
² ארחות רבנו שכן נהגו החזו"א והקה"י זצ"ל. אך במעשה רב כתב שאין משנין כלל מבגדי שבת.

³ מרן הגריש"א הובא בס' קרא עלי מועד פ"ד הערה י"ח.

⁴ עפי' מ"א סק"ו ומ"ב סק"ט וחי"א ס"א, ולכן חתן קודם החתונה או נער בר מצוה יראה ללבוש הבגדים קודם לשבת זו שלא יהיו חדשים.

⁵ עפי' מ"ב סק"ג וט"ז סק"ד.

⁶ דלהגר"א עיקר ההיתר עפ"י המבואר בגמ' דגם בשבוע שחל בו התירו לכבס וכו' לכבוד שבת. מש"כ לפי הסוברים בטעם ההיתר דאל"כ חשיב אבלות בפרהסיא יש סברא להחמיר בזה.

⁷ סי' תקנ"א סעי' א.

⁸ מסתבר שלפי הגר"א יש להחליף גם את הפרוכת, ולא גרע מבגדי שבת שנוהגים ע"פ הגר"א ללבושם אף בשבת זו. ולכן למנהגינו נראה להתיר.

⁹ מ"ב סק"ב וראה לעיל שנתבאר דלדין יתכן דיש להקל גם בשאר

בגדים.

¹⁰ בה"ל ד"ה כלים ועפ"י הנתבאר לעיל בארוכה.

¹¹ דהרי גם מגבות הם בכלל האיסור כמבואר גמ' ושו"ע תקנ"א ס"ג. ואין השימוש במגבת מוגדר לכבוד השבת רק להנעים הרחיצה, והרי לא התירו הרחיצה בשביל כבוד השבת, [אע"פ שמצוה לרחוץ גופו לכבוד שבת]. וכ"כ בקרא עלי מועד פ"ד סוף הערה י"ח בשם מרן הגר"ק שליט"א.

¹² בסעיף ט"ז. – אבל לדעת השו"ע לא שייך נידון זה דאין נוהג איסור

רחיצה כי אם בשבוע שחל בו תשעה באב.

¹³ מ"ב צ"ז בשם החיי אדם.

¹⁴ רמ"א שם.

¹⁵ מ"ב ס"ק צ"ה. ובערוה"ש אות ל"ו כ' בזה"ל ודע שבדורינו התחילו

לזלזל ברחיצה בחמין בע"ש חזון, ומרגלא בפומייהו שמי שרוחץ בכל ע"ש

רשאי גם בשבת זו, ואינו כן. שהרי רבינו הרמ"א לא התיר רק חפיפת

הראש. ותמיד היו המרחצאות נעולים בע"ש חזון, וזה לא כבר התחילו

לזלזל עכ"ל, ועי' ג"כ בשר"ת האלף לך שלמה להגר"ש קלוגר סי' ש"נ ש"כ

לימוד בשבת

מקומות לאחר מעט זמן תפילת ערבית כדי שיסיקו להחליף את הנעלים קודם הליכה לביהכ"נ. וכשמחליף הנעלים יראה שלא ליגע בהם בידי שלא יצטרך ליטול ידיו, ואם נגע ינקה ידיו בכל מידי דמנקה.³⁹

דיני הבדלה

אין מבדילין על הכוס במוצ"ש זו, אלא מבדילים למחרת הצום, אך מ"מ מברכין על הנר במוצ"ש⁴⁰. והמנהג לברך על הנר בביהכ"נ אחרי מעריב לפני מגילת איכה⁴¹. והנשים יברכו על הנר בביתם⁴². ואין מברכין על הבשמים לא במוצ"ש ולא במוצאי תשעה באב⁴³.

יש להזהיר לב"ב להמתין מלעשות שום מלאכה עד צאה"כ ושיאמרו ברוך המבדיל בין קודש לחול קודם עשיית שום מלאכה במוצ"ש⁴⁴.

נשים שמוכרחות לאכול בתשעה באב יש אומרים שיכולים לאכול בלי הבדלה⁴⁵. אבל יש להן לשמוע הבדלה במוצאי תשעה באב. יש מגדולי הוראה שמורים שחייבות בהבדלה⁴⁶. קטנים המנהג שאוכלים בלי הבדלה⁴⁷, ושומעים מגדול במוצאי תשעה באב.

³⁹ תקנ"ג ס"ק.
⁴⁰ ש"ע ס' רצ"ט ס"א. ואם שכח יכול לברך על האש במשך כל הלילה – עי' ס' רצ"ט ס"ק.

⁴¹ תקנ"ו ס"ק. א. והנה יש לדון שיצטרכו השומעים לשבת בעת שיוצאים יד"ח בברכת מאורי האש עפ"י הבה"ל ס' ר"ג ד"ה על כל, שדן בברכת האש כשלעצמה בעי' ישיבה ומש"כ לצדד דאולי הוי ברכת המצוות, מצנינו בהדיא בריטב"א (פ' מקום שנהגו), דהוי ברכת השבח וע"ז אנו סומכין לענין נשים שמברכין גם על הנר כשהן עושין הבדלה לעצמן. ומה שצידד עוד בטעם העמידה שנגרר אחר שאר ברכות ההבדלה אין טעם זה שייך בליל תשעה באב שמברכין רק מאורי האש ולכן לכאורה לכתחילה ראוי שישבו, וצ"ע.

⁴² אף שבבה"ל ס' רצ"ו נסתפק אם נשים יכולין לברך ברכת הנר, מ"מ כבר הביאו שבריתב"א פ' מקום שנהגו מפורש דחייבות וכן מורין גדולי ההוראה שליט"א.

⁴³ תקנ"ו ס"א.

⁴⁴ תקנ"ו ס"ב.

⁴⁵ יש נוהגים שהנשים שא"צ לצום אין מבדילים, וכן הורה מרן הקה"י זצ"ל, ונראה הטעם כיון שלכתחילה חוששין שאינם בחובת הבדלה – עי' ש"ע ס' רצ"ו ס"ח – ומה"ט בכל מוצ"ש דרכן לצאת מאנשים ורק במקום דחק מבדילות לעצמן ולכן בתשעה באב שחל במוצ"ש שלדעת הרמב"ן וכמה מרבנות איכא חובת הבדלה כלל, וה"ז פשוט שלהצד שאין חובת הבדלה אין איסור אכילה לפני הבדלה, ומש"ה שפיר יש להקל מכח ספק ספיקא. וכ"כ בשר"ת צפנת פענח ס' ל"ב. ובאמת דמאחר ואיסור אכילה קודם הבדלה הוא נידון בדרבנן היה מקום לדון להקל גם בכל חולה, ובפרט שיש מקום לומר שגם לדעת הבה"ג תיקנו הבדלה רק במוצאי הצום, אך מאחר שהמנהג להבדיל במוצאי תשעה באב ולא חוששים לספק ברכות לפטור מהבדלה מסב"ל, והטעם כתב מרן הגריש"א שליט"א, בתשובה דאין אומרים סב"ל נגד מנהג שנהגו כהרא"ש, ואחר שכך המנהג בעצם חובת הבדלה אין טעם להקל בחולה מכח הספק בעצם חובת ההבדלה לחודיה. אך בנישים שגם בכל מוצ"ש חובת הבדלה שלהן בספק אף שנהגו להבדיל לעצמן במקום דחק, מ"מ אפשר לסמוך על שני צדדי קולא לדון כס"ס לפטורן מהבדלה לענין שלא יהיו באיסור אכילה קודם הבדלה, ובמוצאי תשעה באב ישמעו מאנשים שמבדילים.

⁴⁶ ויש לדון שיוכל הבעל להוציאה מאחר שהוא ג"כ מחוייב בדבר, והיא תשתה הכוס דלענין זה הא לא גרע מנתינה לתינוק. ויבדילו על מיץ ענבים כ"ל לגבי חולה.

⁴⁷ יש לבאר בטעם המנהג היות ועיקר חובת הבדלה בתשעה באב שחל במוצ"ש תליא בפלוגתא דרבנותא כמובא לעיל בהערה קודמת. נהגו לענין קטן לסמוך על דעת המקילין. ועוד דכיון שכשיגדיל לא יא עילו חובת הבדלה אלא חיוב לצום בתשעה באב, אין דין חינוך. שוב ראיתי למרן הגר"ק במכתבו למרן הגריש"א שהוכיח מהגמ' חגיגה ו' ע"א דבחינוך אזול"י לפי המצב שהיה אילו היה בגדלותו כמו שהוא עתה. וכוונתו דאיתא שם דקטן חיגר שיכול לרכוב על כתפי אביו לב"ש פטור מעליה לרגל מפני שכשיגדיל יהא חיגר ופטור. הרי שדנים לפי המצב שיגדיל כפי שהוא עתה, וה"ה לענין קטן יש לדון אם יגדיל כשהוא במצב של עכשיו שזקוק לאכול ואם אז יצטרך להבדיל יש ג"כ חינוך מעתה. ויש לדחות דשפיר נדים קטן חיגר כגדול שיהא חיגר, אבל א"א לדון קטן כגדול שישאר קטן דזהו עצם כשיגדיל, ולכן מאחר שגדול פטור בתשעה באב ה"ה קטן, ומה שיש מציאות של חולה בגדול זהו ענין חדש ומציאות אחרת ולא מאותו פטור של קטן שהוא פטור כללי ולא מדין חולה. ואפי' נימא דדנים קטן כמצב של גדול שהוא חולה עדיין י"ל דדברי הגמ' הם "הגבלה" בחיוב חינוך שאין חיוב לחנכו טפי ממה שיהא עליו בגדלותו. אבל אין להוציא

אף שבשאר השנים נוהגים בערב תשעה באב מחצות היום שלא ללמוד כי אם בדברים המותרים ללמוד בתשעה באב עצמו, מ"מ כשחל תשעה באב בשבת יש לסמוך על המקילים ללמוד אחרי חצות²⁷. ומי שיכול ללמוד בדברים המותרים בתשעה באב ודאי עדיף טפי²⁸. וגם בשיעור הקבוע לרבים כיון שיש לחוש שיהא ביטול תורה לחלק מהלומדים אין לבטלו²⁹.

נטילת קלי צום בשבת

הרוצה לקחת גוללות או טיפות להקלת הצום בשב"ק, יש להמיסו מע"ש לתוך משקה או אוכל ואז יוכל לקחת בשבת לכתחילה ועי' בהערה³⁰.

סעודה שלישית

יש להתפלל מנחה בשבת זו בהקדם בכדי שישאר זמן לאכול סעודה שלישית בנחת ולסיימה קודם שקיעת החמה. ואין אומרים צדקתך צדק³¹.

בסעודה שלישית מותר לאכול בשר ולשתות יין, ומעלה על שלחנו כסעודת שלמה בשעתו³². ומ"מ ישב בדאבון נפש שלא ינהג בשמחה ולכן אין לקבוע מסיבת מרעים, אבל מי שדרכו בכל שבת לאכול עם חביריו ומיודעיו אין לשנות בשבת זו דהוי אבילות בפרהסיא³³. ויכול לזמן על הכוס³⁴, ולשתות היין כל שלא הגיע שקיעת החמה.

סמוך לשקיעת החמה חייבים להפסיק באכילה ושתייה³⁵, וכן חל אז איסור רחיצה³⁶ וסיכה וכו', אע"פ שעדיין אסור במלאכה, דאכתי הוי ספק שבת כל זמן בין השמשות.

ומ"מ אין לחלוץ את הנעלים או לשבת על הארץ עד צאה"כ, משום דהוי אבילות בפרהסיא בשעה שהוא עדיין ספק שבת³⁷. ולכן ימתין עד צאה"כ ויאמר ברוך המבדיל, ואז יחליף המנעלים וכן יחליף מבגדי שבת לבגדי חול.

אין להכין קינות ושאר דברים לט"ב כל זמן בין השמשות³⁸, ולכן אין לקחת הנעלים של תשעה באב או הקינות לבית הכנסת עד לאחר צאת הכוכבים, ועל כן נהגו בהרבה

²⁷ ס' תקנ"ג ס"ק ח-ט.

²⁸ עפ"י הרמ"א שם ועי' ש"ב בה"ל.

²⁹ וכמו"כ אם עי' שינוי סדר הלימוד כדף היומי וכדו' יגרום לביטול תורה אין לשנות מהקביעות.

³⁰ איתא בש"ע ס' שכח דכל רפואה אסורה בשבת משום גזירת שחיקת סממנים. ובמג"א (הובא מ"ב ס"ק כ"ח) כ' דאף כשלווקח לחזק מזוג הוא בכלל גזירה זו. ומה"ט כ' בש"ת א"ג"מ ועוד דאסור לקיחת ויטמינים בשבת לחיזוק אם לא שהיא גדר חולה שנופל למשכב דשרי תרפואה. ומרן הגרש"א זצ"ל דן באדם בריא שלוקח תרופה לא עבור חולי או חיזוק מזוג, אלא בשביל לסדר מערכה מסויימת ממערכות הגוף כהרזיה או להשקית צרבת וכדו', ולא הכריע להיתר אא"כ הוא דבר מצוה. ועפ"ז יש לדון ג"כ בגוללות להקל על הצום שהוא בא להשלים לגוף הנצרך ליום שאחרי, ולא להשלים חסרון שכבר קיים וא"כ לא דמיא לחיזוק מזוג. ועל כן אם באמת קיום הצום תלוי בזה היה ג"כ נידון של מצוה שהכריע הגרש"א להקל. אבל כאן אין התועלת ברורה ועוד שאינו בא עבור קיום הצום אלא להקל עליו, ועל כן יש ליקח דוקא ע"י תערובת שהכינו מע"ש, ומ"מ במעורבות ומינקות דאפשר שע"ז יוכלו לצום יש מקום להקל. ובכל גווני לא יאמר שנוטל לצורך הצום דא"כ הוי הכנה הניכרת לצורך מחר דאסור.

³¹ תקנ"ו ס"א.

³² ש"ע תקנ"ב סעיף י'.

³³ מ"ב שם סק"ג.

³⁴ שם.

³⁵ רמ"א שם. אבל אין חיוב של תוספת רק שלא יצמצם עד הרגע האחרון.

³⁶ ומי שעדיין לא נטל מים אחרונים ושקעה החמה יטול בצמצום דעכ"פ הוי נטילה של מצוה דשרי.

³⁷ תקנ"ג ס"ו.

³⁸ עי' בה"ל ריש ס' תק"ג וחי"א כלל קנה"ה ס' ומה"ב ס' שמ"ב סק"ב.

חולה שדינו לאכול בתשעה באב יבדיל על מיץ ענבים⁴⁸. וכשמבדיל בתשעה באב לא יאמר הפסוקים שאומרים קודם ברכת המבדיל דהו פסוקים של שמחה⁴⁹. ובשעת הדחק עיין בהערה⁵⁰.

במוצאי תשעה באב עושים הבדלה בלא נר ובשמים, וללא הפסוקים שלפני הבדלה, דפסוקים אלו נתקנו למוצ"ש בלבד⁵¹.

ליל תשעה באב

מסירין הפרוכת מלפני ארון הקודש⁵². ובהרבה מקומות נוהגין להחזירו קודם מנחה⁵³.

אין מדליקין האור בביהכ"נ כהרגילות אלא רק מעט נרות באופן שע"י הדחק יוכל לומר הקינות לאורו, וגם בבית אין מדליקין אלא רק בכדי הצורך. והטעם משום דכתב במחשכים הושיבני וגו'⁵⁴. לאחר שמו"ע של ערבית אומר החזן קדיש שלם עם תתקבל. אבל בכל הקדישים מאחר איכה עד שיוצאים למחר מביהכ"נ אין אומרים תתקבל⁵⁵. ואין אומרים ויהי נועם ולא ויתן לך⁵⁶ רק אומרים ואתה קדוש לאחר הקינות כבכל שנה.

יש שכתבו שראוי להשאר בביהכ"נ ללמוד מעניני החורבן עד רביעית הלילה⁵⁷.

יש לאדם להצטער במשכו בליל תשעה באב, כגון שאם רגיל לישון בשתי כריות יישן עם אחת, אבל אדם חלש וכן מעוברות וכו' יכולים לישון כדרכם⁵⁸.

מזה לחייב בחינוך בקטן שהוא עצמו כשיגדיל לא יהא שייך בהבדלה, מחמת שעכשיו הוא כחולה וחולה גדול מבדיל, דסברת הש"ס לפטור נאמר ולא לחיוב.

⁴⁸ הנה בעיקר חובת הבדלה בתשעה באב שחל במוצ"ש כבר נחלקו הראשונים ז"ל. הרמב"ן כ' דאין חיוב כל עיקר, ואפי' במוצאי תשעה באב. וברא"ש תענית פ"ד סי' מ' חולק עליו. ואף שרבים מהראשונים סוברים כהרמב"ן מ"מ המנהג להבדיל וכנפסק בשו"ע. ולפי זה גם בחולה חייב להבדיל ואין עליו חיוב למעט בשתיה מאחר שהוא חולה שפטור מהתענות [דנקוט בזה כהאב"נ שיובא להלן]. וכיון שאין לנו חמר מדינא מבורר יבדיל על מיץ ענבים שהוא יין מגתו, והמהדר יסחוט ענבים לעצמו שהוא יין מגתו מהורד טפי, ואע"פ שמבואר באו"ז שגם בתשעה באב חשב כמותו מוטל לפניו דאסור בין מדין הש"ס [ולא כמו שדייק הגר"ז ב"מ דאחר סעודה המפסקת הוא רק דין אבלות ולא כאונן], מ"מ בין מגתו הוא רק ממנהגא שהרי אפי' בסעודה המפסקת שרי בין מגתו מדינא בגמ'. ונתבאר ל"ז בקצרה בתשובת מרן הגריש"א שליט"א.

⁴⁹ שר"ת דברי מלכיאל ח"ו סי' ט. וכו' בהפ"ת י"ד סי' שצ"א סק"א לענין אבל.

⁵⁰ הרמב"ן הקשה על הבה"ג שאם אין חיוב הבדלה אין השלמה ביום א'. ויש לעיין האם הבה"ג סבר שיש חיוב הבדלה, ורק אנוס מחמת הצום, ולכן יש חיוב השלמה. ולפי זה אם בלאו הכי שותה, יבדיל. או דלמא מודה הבה"ג שאין חיוב הבדלה בצום, אלא שסבר שג' ימים אחר השבת אינו השלמה, אלא שהוא עדיין זמן החיוב. ולפי זה מודה לסברת הרמב"ן שבצום עצמו אין חיוב הבדלה. והנה לחולה עצמו מותר לאכול בלי הבדלה, דכשם שמתירים לו לאכול בצום מותר לו לאכול בלי הבדלה, ורק באופן שיכול להבדיל מתחייב להבדיל, וממילא אם ההבדלה היא סתירה לדיני התענית, אינו חייב להבדיל. וכן יש לדייק מדברי המ"ב שלגבי חולה השמיט מה שכתב שערך תשובה שצריך להבדיל, ואילו לגבי בעל ברית בתשעה באב נדחה כתב שצריך להבדיל, והסברא לחלק הוא, שבחולה נשאר צום, ואין דין הבדלה על הכוס בצום. אך בבעל ברית כיון שהוא יום טוב שלו נדחה הצום, וממילא חל גם דין הבדלה. וסמך לדבר יש להוסיף שאף אם יין מגתו מותר בתשעה באב, מכל מקום בהבדלה נתקן להבדיל על היין לכבוד השבת, יל"ע אם בצום שרי, וכעין שכתב המ"ב שאף למ"ד שמתיר להיריח בשמים בצום, מכל מקום במוצאי שבת אין לברך על בשמים שנתקנו להשיב נפש, והוא סתירה לדין למעט מכבודו והנאתו בצום. ויל"ע אי הוא הדין במבדיל על יין מגתו שלגבי כבוד השבת די בכך ונחשב כיון, אפשר שבתשעה באב אין לחולה לשתותו. וצ"ע.

⁵¹ מט"א סי' תרכ"ד סי' וקצושי"ע סי' קל"ג סעיף כח.

⁵² תקנ"ט סוף סי' ב.

⁵³ וכו' בכף החיים סי' תקנ"ט סקי"ט.

⁵⁴ שם סי' ג' ומ"ב ס"ק ט"ו.

⁵⁵ תקנ"ט סי' ד' ברמ"א, ובשעה"צ סק"ג.

⁵⁶ תקנ"ט סי' ב' ומ"ב ז' ח'.

⁵⁷ א"ר תקנ"ט סק"ח בשם כלבו.

נכון לישן בלילה עם הט"ק שלא ליכנס לספק ברכה, שהרי אין מברכין על טלית קטן בשחרית⁵⁹, וכשפושטו בלילה הוא מכניס עצמו לספק בחיוב ברכה⁶⁰.

בתשעה באב בלילה צריך לרחוק מאשתו כמו שאסורה עליו⁶¹, ויש שכתבו להחמיר בכל ההרחקות⁶² וי"א שאין האיסור אלא בנגיעה ולא בשאר הרחקות⁶³.

ק"ש שעל המטה קורא כהרגלו⁶⁴.

למעט בכבודו ובהנאתו

וימעט אדם מכבודו והנאתו בתשעה באב בכל מה דאפשר⁶⁵, ולענין עישון ראה מ"ב (תקנ"ז סק"ח) שהחמיר בזה, אם לא שהוא שעת הדחק מאד, ואז אפשר להקל אחרי חצות בצינעא. ונחלקו האחרונים אי שרי להריח בשמים בתשעה באב⁶⁶. ועל"פ לכתחילה בודאי יש להמנע מזה.

אכילה בתשעה באב לחולה ולילודת בצום נדחה

חולה שאין בו סכנה אינו מתענה בתשעה באב⁶⁷. ובאופן שיכול להתין כמה שעות מלאכול, וכן לאחר שכבר אכל פ"א ויש בכוחו לצום חצי יום, נחלקו האחרונים אם חייב להתענות כל מאי דאפשר, ראה בהערה⁶⁸.

אמרו בגמ' וכן נפסק בשו"ע (תקנ"ד ס"ה) עוברות ומניקות מתענות ומשלימות. אך דעת גדולי הוראה שבזמננו מעוברת שמרגישה חולשה מיוחדת יש לדון שעוברת לגדר חולה שא"ב סכנה שא"צ לצום⁶⁹ ושאל לחכם.

ומינקת באופן שמרגישה שע"י יחסר חלב לתינוק ועדיין לא התנסה התינוק בתחליף אחר אפילו באופן עראי, מותר לה לשתות בלי שיעורים דהוי צורך התינוק שהוא כחולה שיש בו סכנה. ויש לה לשתות מיץ טבעי שמזין יותר שלא תצטרך להזדקק לאכילה, דכיון שאין היא "חולה" אלא היתר הוא עבור החלב, ודאי אין להתיר האכילה כל זמן שהשתייה מספקת לזה.

השו"ע⁷⁰ פסק שבעלי ברית והיינו אבי הבן אימו המוהל והסנדק⁷¹ אינם משלימים את התענית בצום נדחה, אלא לאחר מנחה גדולה יכולים לאכול. והמ"ב הוסיף שגם הפודה את בנו והכהן, והוא שהפדיון נעשה בזמנו ביום הל"א. והביאור הלכה כתב שהוא הדין מעוברת שיש מיחוש קצת וחולה קצת אין צריך להשלים התענית, ומותרים לאכול לאחר מנחה גדולה. וי"א שגם מינקת יכולה להקל⁷².

⁵⁸ תקנ"ה ס"ב.

⁵⁹ תקנ"ה ס"א.

⁶⁰ ע"ש במ"ב סק"ב.

⁶¹ תקנ"ד סק"ז.

⁶² כה"ח תקנ"ד ס"ק פ"ה בשם הבא"ח ויסודי הטהרה פ"ב סעיף כב.

⁶³ ע"פ הגהות ר"ב פרנקל דשאר הרחקות נאמרו רק לענין יל"כ, וכן מטו משמיה דמרן הגריש"א.

⁶⁴ פשוט – עי' תקנ"ז.

⁶⁵ שם.

⁶⁶ עי' ס"ז ומ"א סי' תקנ"ו ס"א ובגר"א שם ד"ה אין ובש"ך י"ד רס"ה סק"ב.

⁶⁷ תקנ"ז סק"א.

⁶⁸ דעת החת"ס או"ח סי' קנ"ז שחייב להתענות כל מה שיש בכוחו וכן אם די לו בשתייה אסור לו לאכול, וכשדי לו באכילה פ"א אסור לו לאכול ב' פעמים, וכ"פ בשו"ת שבט הלוי (ח"ט סי' קל"א סק"ב), אך מ"מ א"צ לאכול שיעורים, שלא הזכיר שיעורים אלא לענין יוהכ"פ וכמ"ש בשבט הלוי שם. אך דעת האב"נ או"ח סי' תק"מ שחולה א"צ לצום כלל, דעל חולה לא זזרו, וכ"ד כמה מגדולי הוראה (עי' קובץ תשובות ח"א ועוד). וכן המנהג להקל כל שהוא מוגדר לחולה זולת במוכרח לאכול רק מאיזה סיבה צדדית עי' בה"ל תקנ"ד ס"ו.

⁶⁹ הגם שבדרגת חולשה כעין זה לא דנים שאר בריא לחולה עי"ז, מ"מ מעוברת ככה"ג נידון כחולה ויכולה לאכול, וישאל חכם.

⁷⁰ תקנ"ט סעי' ט.

⁷¹ מ"ב ס"ק לו. אך לקוואטר ושאר הקדוים אסור לאכול, וכן אין לעשות סעודה גדולה ככל ברית.

⁷² בשם הגריש"א. והנה במקור הדברים בשבות יעקב ח"ג סי' לז התייר מעוברת שיש מיחוש קצת, יולדת תוך ל', וחולי קצת, ומשמע שמינקת לאחר ל' יום אסורה. אמנם נראה שכוונתו שיוולדת תוך ל' בחזקת חולה

רחיצה בתשעה באב

אסור לרחוץ גופו במים אפי' בצונן, ואפי' להושיט אצבעו במים אסור.⁷³

אם נתלכלך ידיו בטיט וכדו' מותר לרחוץ ידיו להעביר הלכלוך, דאין אסור אלא רחיצה של תענוג, ולכן גם נשים המבשלות אוכל לצורך הערב מותר להם לרחוץ מאכלים או כלים, אף שממילא רוחצות גם את ידיהם.⁷⁴

מותר לרחוץ התינוקות במקום שנתלכלכו אבל אין לעשות להם מקלחת אא"כ מצטערין הרבה.⁷⁵

בשחרית כשקם ממטתו נוטל הידים ג"פ עד סוף קשרי האצבעות. והנהוגים בכל השנה ליטול ד"פ יכולים לנהוג כן אף בתשעה באב. ולא יברך ענט"י אלא אחר שעשה צרכיו ומוכן לתפלה.⁷⁶

ומותר להעביר ידיו על פניו כשהם לחים ואין בהם טופח ע"מ להטפוח, ודוקא בדרך העברה בעלמא אבל לרחוץ פניו ממש לא. ומ"מ כשיש לפלוג בעיניו מותר לנקותו במים דהו"ל בכלל להעביר לכלוך דשרי.⁷⁷

ובכל מקום שהותר ליטול ידיו עד קשרי אצבעותיו, א"צ לדקדק שיהיו הנטילות בצמצום עד סוף קשרי האצבעות דאין זה רחיצה של תענוג.⁷⁸

אם עשה צרכיו ולא נגע במקומות המכוסים ספק אם יטול ידיו, לכן נכון שיגע במקומות המכוסים [או בנעליים] ואז לכ"ע יכול ליטול עד סוף קשרי אצבעותיו,⁷⁹ אמנם לתפילה יכול ליטול ידיו עד קשרי אצבעותיו אפי' כשלא עשה צרכיו לפני כן.⁸⁰

מעיקר הדין הותר ליטול קודם אשר יצר רק פעם אחת, ויש שהתירו ליטול ג"פ לרגיל בכך.⁸¹

כהנים העולים לדוכן, וכן חולה או קטן האוכלים פת נוטלים ידיהם עד סוף כף היד כרגיל.⁸² ובמים אחרונים נוטלין מעט כרגיל.⁸³

רבים נוהגים לברך בתשעה באב ברכת "שעשה לי כל צרכי" אף שאסור בנעילת הסנדל.⁸⁴ ויש נוהגים לברך ברכה זו בלילה במוצאי תשעה באב.⁸⁵

אף בלי מיחוש, אך מינקת שקשה לה היא בכלל חולי קצת. ובעיקר הדבר שכתב שהוא קל וחומר שאפילו מפני כבוד המילה התיירו, יש מקום לחלק שדוקא בעל ברית שהוא יום טוב שלו בטל התענית, ויש סברא שלא ישלים. אמנם למעשה הפוסקים התיירו בחולי קצת.

⁷³ תקנ"ד ס"ז.

⁷⁴ שם ס"ט ומ"ב סק"ט.

⁷⁵ עי' שו"ת מחזה אליהו ס' פ"ז.

⁷⁶ שם ס"י ומ"ב ס"ק כ"א.

⁷⁷ תקנ"ד ס"א. ויכול להכין מגבת לחה מע"ש באופן שאין בו טופח ע"מ להטפוח כדי שיוכל לקנח בו פניו בתשעה באב.

⁷⁸ מטו משמיה דמרן החזו"א ז"ל.

⁷⁹ תרי"ג סק"ד.

⁸⁰ אף דשם תק"ה החמיר דלא יטול אא"כ עשה צרכיו שאני יו"כ דחמיר טפי. כן מבואר להדיא תקנ"ד ס' קכ"א.

⁸¹ מט"א ס' תרי"ג סק"ה דעכ"פ לא הוי רחיצה של תענוג אלא להעביר הר"ר.

⁸² שבט הלוי ח"ח ס' קל"ט ושו"ת ציץ אליעזר ח"ח ס' י"ז אות ו', דהוי רחיצה של מצוה דשרי. משא"כ בנטילה של רוח רעה כיון שעיקרו שורה במקום האצבעות לא הקילו ליטול כל היד.

⁸³ פשוט דמים אחרונים חובה.

⁸⁴ משום שמברכן על מנהגו של עולם וכ"פ במ"ב תקנ"ד סק"א ושע"ה צ"ל.

⁸⁵ ע"פ מעשה רב ס' י"ט וכן נהג החזו"א ז"ל.

סיכה

מי שיש לו פצעים בידיים או בשפתים מותר לסוך אותם בשמן, דאין איסור אלא בסיכה של תענוג,⁸⁶ וכן לסוך מעט בושם הנצרך להעביר הזוהמא שרי.⁸⁷

נעילת הסנדל

אסור לנעול נעלי עור ואפי' אם רק חלק עשוי מעור.⁸⁸ וראוי ללבוש נעליים שעשויות מדבר קשה וכדו' שנרגש בה מעט צער ועיניו ולא בנעלים מרופדות ונוחות.⁸⁹ ומה"ט יש שנהגו לילך רק עם גרביים.

י"א דאין חיוב לחנך הקטנים [אפילו הגיעו לכלל חינוך] באיסור נעילת הסנדל,⁹⁰ אבל המנהג לחנכם גם בזה.⁹¹ אך בקטנים שלא הגיעו לחינוך לכ"ע אין להחמיר.

תלמוד תורה

אסור לתלמוד תורה בתשעה באב משום שנא' 'פקודי ה' ישרים משמחי לב'.⁹² ואפילו בהרהור אסור,⁹³ וכן אסור להורות הוראה אם לא לחולה הצריך עכשיו,⁹⁴ וכן אסור לכתוב בד"ת ואם סבור שישכח אח"כ יש שהקילו לרשום ראשי פרקים.⁹⁵

אבל מותר לתלמוד בעיני החורבן והלכות אבלות או בספר איוב וכדו',⁹⁶ וגם זה שרי דוקא כשלומד פשוטו של דברים ולא כשלומד בעיון.⁹⁷ אמנם החזו"א התיר לתלמוד דברים אלו אף בעיון ואפילו עם חברותא.

יש נוהגים לומר ד"ת שלא בדרך לימוד כגון אמירת תהלים בדרך תפילה וה"ה באמירת שיר השירים או פרק שירה לסגולה.⁹⁸ וגם בדרך לימוד כל מה שהוא בסדר קבוע מסדרי התפילה שרי.⁹⁹ ולכן מותר לומר פרשת התמיד ואיזהו מקומן וברייתא ד"ר ישמעאל. אבל פטום הקטורת שאחר התפלה¹⁰⁰ וכן שיר של יום אין אומרים בשחרית ומשלימין במנחה.¹⁰¹

שאלת שלום

אסור לשאול בשלום חבירו בט"ב¹⁰². ואפילו לומר בוקר טוב אסור.¹⁰³ ואם עם הארץ שואל בשלמו ישיב לו בכבוד ראש ובשפה רפה.¹⁰⁴ וכן אסור לשלוח דורון לחבירו.¹⁰⁵

⁸⁶ דאין אסור אלא בסיכה של תענוג כמבואר תקנ"ד ס"ו.

⁸⁷ בה"ל שם.

⁸⁸ שם ס"ז.

⁸⁹ עי' שו"ת פנים מאירות ח"ב ס' כ"ח הובא שע"ת תקנ"ד סק"ט, ומג"א

תרי"ד סק"ה בשם הב"ח.

⁹⁰ כ"כ בחכ"א כלל קנ"ב ס"ז דלא חייבו בזה אלא לענין יוה"כ. דמאחר

ויש בזה צער לא חייבו.

⁹¹ ארחות רבנו. וי"ל הטעם דבזמננו מצוי נעלים טובות שאינם מעור

ואין בהן צער כלל.

⁹² תקנ"ד ס"א.

⁹³ שם ס"ג. ועי' בחכמת שלמה בסוף הסימן מש"כ בגדר האיסור. ובמ"ב

סק"ד משמע ג"כ דהאיסור הוא דוקא לפרש דבר חמור ע"י הרהור או

ללמוד ממש על הרהור.

⁹⁴ מ"ב סק"ה.

⁹⁵ ארחות חיים בשם מאורי אור. וכ"כ בשד"ח (מערכת בין המצרים ס' ב' אות י').

⁹⁶ שו"ע תקנ"ד ס"א.

⁹⁷ מ"ב סק"ד.

⁹⁸ עי' מ"ב סק"ז וע"ש דיש מחמירין בזה, אכן באמירת תהלים על חולה

מסויים בודאי יש להקל, כן שמענו ממרן הגריש"א שליט"א.

⁹⁹ שו"ע ס"ד.

¹⁰⁰ שו"ת דברי מלכיאל ח"ו ס' ט'.

¹⁰¹ לוח א"י.

¹⁰² תקנ"ד ס"ב.

¹⁰³ מ"ב סקמ"א. ובגשר החיים הקיל לענין אבל באמירת מזל טוב דהוי

בגדר תפילה אך קשה להקל כשהוא נעשה בדרך שמחה וחמור טפי

מסתם שאלת שלום. ורק כשנאמר בשפה רפה [באופן שלא מביא להיסח

הדעת מן האבלות] יש מקום להקל.

¹⁰⁴ שם.

איסור היסח הדעת מאבלות

אסור להסיח דעתו מן האבלות¹⁰⁶, ולכן אסור לקרוא ספר סיפורים או עיתונים¹⁰⁷ אלא אם כן מספרים על עניני החורבן והצרות שהיו בעם ישראל. [שכידוע כל הצרות בעם ישראל הוא כתוצאה מהחורבן].

לא יטייל בשוק כדי שלא יבא לשחוק וקלות ראש¹⁰⁸. וכשהולך לבית הקברות לא ילך בכנופיא שלא יבא להסיח דעת מן האבלות¹⁰⁹. וכ"ש שיש ליזהר מסתם כנופיא שמדברים שלא מעניני החורבן. ובח"א¹¹⁰ כ' דיש למעט בדיבור ביום זה. וא"צ לומר שאסור לעשות דבר המביא לידי שחוק אלא יושב ודוה כמי שמתו מוטל לפניו¹¹¹.

כתב רמ"א¹¹² נוהגים שלא לעשות מלאכה שיש בה שיהוי מתחילת הלילה ועד חצות היום, והטעם כדי שלא יסיח דעת מן האבלות¹¹³, אבל דבר שאין בו שיהוי כמו הדלקת הנר או קשירה וכדו' מותר. ולענין כתיבה יש מקילין ו"א שדינו כמו בחוה"מ דשרי רק בדבר האבד¹¹⁴.

ומ"מ גם לאחר חצות לא יקבע עצמו במלאכה כדי שלא יבא להסיח דעת מן האבלות¹¹⁵. וכל העושה מלאכה בתשעה באב אינו רואה סימן ברכה מאותה מלאכה¹¹⁶. [ומלאכה הנעשית בפרהסיא כגון בנין או מסחר אסור אפי' ע"י עכ"ם ואפילו לאחר חצות¹¹⁷].

ובדבר האבד מותר לעשות מלאכה אפי' קודם חצות ואפי' ע"י ישראל¹¹⁸, אבל במלאכה בפרהסיא אפי' בדבר האבד אין להקל כ"א ע"י עכ"ם¹¹⁹.

דין ישיבה על הארץ

ליל ט"ב ויומו ישובים על הארץ כאבלים¹²⁰, ומי שקשה לו לישיב הארץ רשאי להניח תחתיו כר או כסא קטן¹²¹. וכשנוסע במכונית או באוטובוס אין איסור בישיבה ע"ג הספסל.

תפילין וציצית ואמירת נחם

נוהגים שלא להניח בשחרית טלית ותפילין כי אם במנחה¹²². ומנהג העולם שכמו"כ אין מחזיקין הציצית בשחרית בזמן אמירת ק"ש. ומאריכין בשחרית באמירת הקינות עד מעט קודם חצות¹²³. כתב הרמ"א¹²⁴ נהגו לילך על הקברות בתשעה באב מיד כשיוצאין מביהכ"נ [ויעמוד בריחוק ד' אמות¹²⁵] והטעם כדי שיבקשו עלינו רחמים¹²⁶.

אומרים "נחם" בבנה ירושלים [לדעת המחבר בכל התפילות, ולדעת הרמ"א רק במנחה]. ואם שכח אומרה בברכת רצה [ולא בשומע תפילה]. ואינו חותם בברוך מנחם ציון¹²⁷. ואם נזכר רק לאחר מכן אומרה קודם יהיו לרצון בלא חתימה, ואם שכח לגמרי אינו חוזר¹²⁸. אף מי שאינו צם אומר נחם דאינו תלוי כלל בתענית¹²⁹, אבל ב"עננו" לא יאמר ביום צום תעניתנו רק ביום צום התענית הזה¹³⁰.

מוצאי תשעה באב

נכון ליטול הידים ג"פ במוצאי הצום, כיון שבמשך היום לא נטלו נטילה גמורה. והמנהג לקדש הלבנה במוצאי תשעה באב אבל יש ללבוש הנעלים וכן לטעום קודם לכן¹³¹. ומבדיל על הכוס ואומר רק הגפן וברכת המבדיל¹³². וא"צ ליתן היין הקטן¹³³.

השנה יש להמנע מלאכול בשר ויין בליל מוצאי הצום, וכן יש להמשיך לנהוג בכל דיני בין המיצרים כגון שלא לשמוע מוזיקה או להסתפר. אך מותר לכבס ולהתרחץ ושאר הדברים האסורים בתשעת הימים.

ויש לעיין אם מותר לברך שהחיינו¹³⁴. ותבשיל של בשר מותר בכל שנה במוצאי תשעה באב מיד¹³⁵. ובסעודת מצוה מותר בשר ויין לכל הקרואים ולא רק למקורבים¹³⁶.

כל המתאבל על ירושלים זוכה ורואה בשמחתה (תענית ל'

ע"ב).

¹⁰⁵ שם.

¹⁰⁶ ספר סדר היום.

¹⁰⁷ ערוה"ש יו"ד שפ"ד סק"י.

¹⁰⁸ שו"ע תקנ"ד סכ"א, וע"ש בהגהות ברוך טעם.

¹⁰⁹ רק ילך יחידי או עם עוד אחד ולא יפסקו מלדבר בעניני אבלות, מ"ב תקנ"ט סקמ"א.

¹¹⁰ כלל קל"ה ס"ז. ובשעת הקינות אסור מדינא לספר דבר שלא יסיח דעת מאבלות כמש"כ השו"ע תקנ"ט ס"ה.

¹¹¹ היעב"ץ בסידורו.

¹¹² תקנ"ד סכ"ב.

¹¹³ מ"ב סקמ"ג וע"ש דאף ליל ט"ב בכלל האיסור.

¹¹⁴ בה"ל שם ד"ה ע"י עכ"ם.

¹¹⁵ מ"ב סקמ"ט.

¹¹⁶ שו"ע סכ"ד.

¹¹⁷ מ"ב סקמ"ו.

¹¹⁸ שו"ע סכ"ג.

¹¹⁹ ע"י בה"ל ד"ה דבר האבד.

¹²⁰ תקנ"ט ס"ג.

¹²¹ מ"ב שם סקמ"א.

¹²² שו"ע ס"י תקנ"ה ס"א.

¹²³ רמ"א תקנ"ט ס"ג.

¹²⁴ ס"י תקנ"ט.

¹²⁵ מ"ב סקמ"א דיש לחוש שיתדבקו בו החיצונים.

¹²⁶ ס"י תקנ"ז.

¹²⁷ מ"ב סק"ב ובה"ל ד"ה בבונה בארוכה.

¹²⁸ שו"ע שם וברמ"א שם כתב דהאוכל בתשעה באב אומר נחם

בברהמ"ז אך ע"י מ"ב סק"ד דכמה אחרונים מפקפקים ע"ז.

¹²⁹ פשוט.

¹³⁰ מ"ב ס"י תקס"ח סק"ג.

¹³¹ ס"י תנ"ו סק"א והריקוד שעושין לאחר קידוש לבנה יש להקל כיון

שהוא במוצאי תשעה באב וגם דהוא ריקוד של מצוה.

¹³² תקנ"ו סוף ס"א.

¹³³ מ"ב סוף סק"ג.

¹³⁴ הצד להתיר הוא שאף שבבין המיצרים אין לברך שהחיינו היינו משום

שהימים הללו הם ימי צרה, אך אפשר שכעת נוהג רק אבלות של בין

המיצרים.

¹³⁵ בה"ל ד"ה שלא בשם מאמ"ר.

¹³⁶ מ"ב סק"ב.